

The Middle Palaeolithic Occupation of Europe. Wil Roebroeks, Clive Gamble (eds.). University of Leiden, Leiden 1999, 240 strani, slike.

Arheologi in antropologi pač radi razmišljajo v trojicah. Najprej Thomsenove kamena, bronasta in železna doba, pa Morganovo divjaštvo, barbarizem in civilizacija ter Childove neolitska, urbana in industrijska revolucija. Vse kaže, da je Gellner imel prav, ko je trdil, da človeštvo vedno znova prehaja skozi tri osnovne stopnje razvoja, ali pa gre pri vsem tem zgolj za analitsko delitev. Gamble je pred dobrimi petnajstimi leti predlagal, da bi paleolitik delili le na starejšega in mlajšega, a se tudi to ni obneslo. Delitev na trojice je bila močnejša. Starejši, srednji in mlajši paleolitik še vedno ostajajo osnovne gradbene enote, znotraj katerih skušamo zajeti, analizirati in razumeti najstarejšo človeško preteklost.

Zaradi te delitve, ki ni zgolj kronološka ampak tudi metodološka, so v okviru raziskovalne mreže "The Palaeolithic Occupation of Europe", ki jo financira *European Science Foundation* organizirali tri konference, kjer se je vsaka ukvarjala s posameznim obdobjem. Prva konferenca, posvečena starejšemu paleolitiku Evrope, je potekala leta 1993 v Tautavelu (Roebroeks, W., Van Kolfschoten, T. (ur.) 1995, *The Earliest Occupation of Europe*. University of Leiden, Leiden.), druga, posvečena srednjemu paleolitiku, je bila leto kasneje v Arrasu (pričujoča publikacija), tretja, posvečena mlajšemu paleolitiku, pa leta 1995 v Pavlovu (Mussi, M., Roebroeks, W., Svoboda, J. (ur.) (v tisku) *The Golden Age of Hunter-Gatherers*. University of Leiden, Leiden.). Knjiga, ki sta jo uredila Wil Roebroeks in Clive Gamble in ki jo predstavljam v tem prispevku, je zbornik referatov konference v Arrasu.

V prvem članku (*The Middle Palaeolithic: a point of inflection*) predstavi C. Gamble in W. Roebroeks ozadje nastanka knjige in program osnovnih raziskovalnih smernic, ki so oblikovale njeno vsebino. Njuna osnovna predpostavka je, da je pri raziskovanju srednjega paleolitika potrebno za trenutek pozabiti moderne ljudi, kar pomeni, da se je potrebno ukvarjati z razvojem in notranjo dinamiko samega obdobja, ne pa da se ga vedno primerja z mlajšim paleolitikom. Težava najverjetneje izhaja iz globoko zakoreninjenega prepričanja, da so bili staropaleolitski hominidi radikalno drugačni od nas, mlajšepaleolitski so bili "mi", srednjepaleolitski pa so zgolj obtičali neke vmes in so obupano čakali, da zaradi prihoda novih prišlekov izumrejo. Prav zaradi tega urednika menita, da je potrebno iz ocene srednjega paleolitika odstraniti primerjave z mlajšim. Prav tako posvetita urednika nekaj pozornosti tudi vprašanju delitve paleolitika, kajti brez srednjega - vmesne stopnje - bi evolucijska podoba razvoja človeštva izgubila veliko svoje privlačnosti, če že ne bi razpadla.

Ker pa se knjiga ukvarja z arheološkimi dejstvi, sta tudi definirala srednji paleolitik kot "stopnjo pred mlajšim paleolitikom, kjer industrije zaznamuje visok delež standardiziranih odbitkov in orodij na odbitkih, ki so velikokrat, pa vendar ne vedno, pridobljeni z levallois tehniko odbijanja. V splošnih terminih to obdobje zaznamuje dolgotrajna tehnološka stabilnost, vendar pa obstaja na sinhroni ravni upoštevanja vredna variabilnost.". Ker taka definicija obsega arheološke inventarje iz bistveno daljšega obdobja, kot je bilo prej mišljeno, predlagata, da je potrebno še dodatno temeljito analizirati različne biotope, v katerih so živel srednjepaleolitski hominidi. Pri tem se pokaže, da se srednji paleolitik začne s pojavom stepe v zahodni Evropi, kjer so hominidi tekmovali z drugimi socialnimi mesojedci in vsejedci za optimalne habitate, ter spreminjali svoj način obnašanja s klimatskimi spremembami in ne zaradi klimatskih sprememb, ki so povzročile spremembe biotopov.

Posredno pa se na biotope vežejo tudi poselitveni vzorci pokrajine. Namesto da bi vztrajala pri dosedanjem prepričanju, da so hominidi pri ekonomskih aktivnostih pokrivali prostor, sta predlagala, da za lovce in nabiralce različna okolja in

biotopi predstavljajo prejšji pot med posameznimi lokacijami, pri čemer sta se naslonila na predlog M. Mussi, da je treba hominide primerjati z volkovi in ne z opicami oziroma kot je to na konferenci v Arrasu izpostavil Roebroeks, je vprašanje srednjepaleolitske poselitve dihotomija med hodečimi želodci in govorečimi glavami.

V drugem članku (*Environments and settlement in the Middle Palaeolithic of the Iberian Peninsula*) L. G. Vega Toscano, L. Raposo in M. Santonja predstavijo predvsem obsežen seznam srednjepaleolitskih najdišč z osnovnimi kulturnimi in obsežnimi favnističnimi ter včasih tudi palinološkimi podatki. Pri tem je zanimivo, da so se omejili zgolj na južni del polotoka in v svojo analizo niso vključili najdišč Baskije, Kantabrije in Asturije. Prav zaradi tega so se soočili s težavo pri definiranju začetka srednjega paleolitika, saj z izjemo Atapuerce in Cabezo Gordo najdišča niso bila dovolj natančno analizirana, da bi lahko določili njihovo natančno starost, prav tako pa so kulturni ostanke prej redki in netipični, tako da uvrstitev mlajšega acheuléna prav tako ostane sporna. Nekoliko jasneje je definiran zgolj konec srednjega paleolitika, ki se zaključi po 27.000 bp z industrijami z najdišč Caldeirao K, Carihueta V, Columbeira 16 - 20, Figueira Brava, Cova Negra E, Zafarraya in Cueva Millán. Pravzaprav njihov prispevek ne prinaša nobenih vidnih novosti, saj predstavlja najboljše deli dokaj natančen katalog najdišč, sami razpravi o njih pa je namenjen le kratek del besedila.

Veliko kompleksnejši in obsežnejši je tretji članek (*The Neanderthals in Italy: a tale of many caves*), kjer M. Mussi v srednji paleolitik vključi že industrije brez ali z zelo malo pestnjakov, ki so datirane v OIS 7. V kratkem uvodu pojasni distribucijo surovin za izdelavo kvalitetnih kamenih orodij na Apeninskem polotoku ter nastanek nekaterih kraških pojavov, ki so zaznamovali pokrajino in nudili hominidom zatočišče. Pri tem bralcem seveda razloži, da se ime kras izvaja iz poimenovanja pokrajine Carso iz bližine Trsta. Ostanek članka posveti razlagi procesov, kako in zakaj so se različni ostanke našli v notranjosti jam in na planih najdiščih. Zanimive rezultate ji je dala primerjava med intenzivnostjo poselitve jam in številom zverskih vrst, odkritih v njih - ljudje se vključujejo v zverski vzorec. Pojavijo se nemreč vedno tam, kjer je veliko zveri. Prav iz tega izhaja, ko meni, da so pokopi v srednjem paleolitikumu zgolj odstranjanje neljubih trupel, pri čemer so ljudje hoteli odstraniti mrhovino, ki bi privabljala zveri, niso pa hoteli zapustiti jame, v kateri so bivali. Tako Mussijeva predlaga, da so ljudje - kot zveri - iskali zatočišče v jamah, hkrati pa so bili v trenutku, ko so jamo poseljevali, sposobni te odgnati. Tako so bile jame verjetno kraj, kjer je bilo zaradi stalnih razmer in sorazmerne varnosti enostavno rojevati potomstvo ter ga vzdrževati. Pri tem se pojavi tudi fenomen ognja, ki ni služil zgolj za to, da je hrana postala varnejša, mehkejša in lažje prebavljiva, ampak je predstavljal tudi organizacijsko težavo, ko je bilo treba iz neposredne okolice priskrbeti gorivo ter se z njim založiti. Tudi analize kamenih industrij so pokazale, da so hominidi v Italiji izkoriščali predvsem lokalne surovine za izdelavo orodij.

Majhen dodatek k besedilu tvori revizija mnenj S. Kuhna in M. Stinerjeve, ki sta menila, da pred približno 55.000 leti bp pride v Laciju do spremembe pri favnističnih inventarjih, ko se namesto zbirov, kjer prevladujejo po večini kosti glave kar naj bi kazalo na mrhovinarstvo (Gr. Guattari, Gr. Moscerini), pojavijo inventarji, kjer so zastopani vsi anatomske deli živali, kar naj bi kazalo na lov (Gr. di S. Agostino, Gr. Breuil). Mussijeva pa meni, da so razlike v favnističnih inventarjih zgolj posledica dela različnih izkopavalnih ekip v različnih obdobjih, ko so kot pomembne zbirali različne favnistične ostanke, nezanimive in neizpovedne fragmente pa zavrgli.

V četrtem članku (*Environment and Middle Palaeolithic adaptations in eastern Central Europe*) se J. Svoboda posveti predvsem delitvi najdišč glede na njihovo kronološko pozicijo ter preko tega klimatološko podobo, njihovo kulturno pripadnost

pa zgolj skromno naznači. Srednji paleolitik začne že s pojavom stepe in tundre v OIS 8 in OIS 7 (Kůlna 14, Vyšné Ružbachy, Behárovce). Kot značilnost toplejšega interglacialnega obdobja OIS 5 izpostavi značilno tvorjenje puhlice, ki je doseglo višek proti koncu obdobja. Pri tem je avtor izpostavil, da se v tem obdobju pojavijo industrije majhnih dimenzij, ki se jih navadno opisuje s skupnim imenom taubachien, navadno pa se pojavljajo ob toplih izviri, kjer se je tvoril lehnjak (Taubach, Tata, Gánovce, Bojnice, Ondrej-Horka). Kaže, da so se hominidi v tem obdobju zadrževali predvsem na prostem, kajti z izjemo Kůlne v jamah ni bilo sledi poselitve. Z začetkom zadnje poledenitve je gozdove zamenjala stepska pokrajina in večina sledi poselitve izvira iz jamskih najdišč, kar avtor povezuje s splošnim zmanjšanjem vlažnosti, ki je omogočilo življenje v jamah, ki so tedaj postale suhe in prijetne za bivanje (Nietoperzowa, Kůlna, Pekarna, Gudenus, Subalyuk - micoquian; Raj, Šipka, Švédův Stůl, Bojnice-Prepoštská - pozni moustérien). Z začetkom würmskega interpleniglaciala, ko se podnebje spet segreje in postane vlažneje se srednji paleolitik konča oziroma se začneta širiti prehodni industriji bohucien in szeletien.

V petem članku (*The Middle Palaeolithic of Quercy (Southwest France): palaeoenvironment and human settlements*) razdeli J. Jaubert najdišča pokrajine v dve skupini. V prvo sodijo tista, kjer so človeško poselitev vodile geografske, morfološke in topografske značilnosti, ki so pogojevale opazovanje in lov velikih rastlinojedcev (Coudoulous I, La Borde, Le Rescoudoudou, Puycelsi, Mauran), v drugo skupino pa uvrsti najdišča, kjer kaže, da je bila skupni dejavnik prej kvaliteta zavetja, kot pa obdajajoči ga habitat (Les Canalettes, Mas-Viel, Espagnac, Grotte de Fréchet). Pri tem se mu pokaže, da je distribucija lovnih živali močno vplivala na vzorce ostankov človeških aktivnosti v pokrajini oziroma da so ljudje v veliki meri izkoriščali topografske danosti pokrajine, ki so omogočale lažji lov.

Šesti članek (*Reflections on the Middle Palaeolithic of the Aquitaine Basin*) je A. Turq zasnoval prej kot kritiko dosedanjih raziskav in ne kot njihov povzetek. Že na začetku začne tožiti, da je večina orodnih inventarjev sicer obdelana s tipološko metodo, pri le redkih pa so analizirane tudi redukcijske sekvence, analize surovin ter sledi uporabe. Druga težava s katero se srečuje, je tudi nedorečenost začetka srednjega paleolitika, ki izvira tudi iz dejstva, da so v zadnjih letih intenzivno popravljali starosti nekaterih klasičnih najdišč, ki so se večinoma postarala, nova velika sinteza pa še ni bila narejena. Sama gostota najdišč na tem območju naj bi izvirala iz dejstva, da so se v hladnejših obdobjih živali in ljudje zatekali na jug in je Akvitanije očitno delovala kot refugij, doline rek Véz re, Dordogne, Dronne, Lot in Adour pa kot glavne komunikacijske poti. Najdišča razdeli na tri skupine, pri čemer v prvo uvrsti najdišča, kjer se je pridobivalo odbitke, v drugo najdišča, kjer so se opravljale različne dejavnosti, v tretjo pa najdišča, ki z 1 do 10 najdbami kažejo na kratkotrajno poselitev oziroma aktivnost.

Kulturno uvrsti v srednji paleolitik *Acheuléen meridional* in moustérien, kar pomeni, da ga časovno raztegne na obdobje 300.000 let. Pri tem je zanimivo, da k petim Bordesovim vrstam moustériena doda še industrije na težkih razbitih prodnikih z majhno tehnološko investicijo (*industries galets aménagés*) ter Vasconien. Pri tem izpostavi, da so moustérien z acheuléensko tradicijo, Vasconien in industrije bogate z levallois odbitki zgolj na krajih, kjer so surovine za izdelavo kamenih orodij v velikih kosih. Prav tako pa pri razlagi strukture najdišč podvomi v domnevno odsotnost organiziranih struktur bivalnega prostora v srednjem paleolitiku in skuša njihovo odsotnost razložiti s postdepozicijsko spremembo arheoloških depozitov v jamah, kjer je v pokrajini z očitno velikim številom prebivalcev in intenzivno migracijsko dinamiko ena poselitev hitro sledila drugi ter pri tem uničila sledi prejšnje.

V sedmem članku (*Palaeoenvironment and settlement patterns of the Northwest European Middle Palaeolithic*) W. Roebroeks in A. Tuffreau potisneta začetek srednjega paleolitika v OIS

8, ko se pojavijo v severozahodni Evropi orodni inventarji s popolnoma razvito levallois tehnologijo, hkrati pa se istočasno pojavi tudi stepla, ki zaznamuje prve hladne faze saalijskega glaciala. Iz hladnejšega dela (OIS 8) predstavita najdišče Mesvin IV, iz toplejšega (OIS 7) Maastricht-Belvéd re in Ehringsdorf, iz hladnejšega konca saalijskega glaciala (OIS 6) pa Biache-Saint-Vaast, Beauvais, Ariendorf in La Cotte de St. Brélade. Iz eemijskega interglaciala (OIS 5e) predstavita Taubach, Leheringen, Gröbern in Neumark-Nord. V izbor najpomembnejših srednjepaleolitskih najdišč severozahodne Evrope iz viselskega glaciala (OIS 5d-3) pa sta uvrstila Wallertheim, Seclin, Le Mont-Dol, Königsau in Salzgitter-Lebenstedt.

Na koncu pregleda sta izpostavila dejstvo, da žal zaradi pomanjkanja natančne resolucije ni mogoče v arheološkem zapisu natančneje prepoznati, kako so ljudje reagirali na manjše klimatske spremembe, tako da najdišča ostajajo še vedno večinoma uvrščena v relativno širok razpon severnoevropske sheme poledenitev. Prav tako so tudi omejene možnosti določanja sočasnosti najdišč, njihove horizontalne in vertikalne integritete ter drugi vidiki nastajanja arheološkega zapisa in pokrajine - vseh tistih dejavnikov, ki resno omejujejo vrednost "etnološkega" pristopa pri analizah in rekonstrukcijah srednjepaleolitskega načina življenja. K sreči obstaja vsaj nekaj najdišč, kjer je mogoče določiti kratkotrajne dogodke, kot so razkosavanje plena in redukcija enega samega levallois jedra. Pa vendar nam tudi ti redki, v času ujeti trenutki ne nudijo vpogleda v obstoj fizičnih struktur, organizacije prostora - kakršnih koli stavb, ki so v mlajšem paleolitiku pogoste. Zaradi tega avtorja menita, da razlike niso zgolj posledice postdepozicijskih procesov, ampak ležijo v temeljnih principih organizacije človeške družbe v tem obdobju.

Natančneje se v vprašanju grajenih struktur v arheološkem zapisu ukvarja v osmem članku (*Hominids without homes: on the nature of Middle Palaeolithic settlement in Europe*) J. Kolen. Že v začetku nekoliko razširi pojem bivališča, saj ga ne obravnava le kot fizično dejanje izgradnje bivališča, ampak kot kulturološko dejanje, v katerem se odražajo kulturološki in kozmološki koncepti, norme in vrednote ..., skratka prostorske, socialne in simbolične ideje. Za osnovno izhodišče uporabi primatske modele izgradnje gnezd, katere mnogi antropologi skušajo predstaviti kot "zgodnjo človeško" gradbeno aktivnost.

Po pregledu "bivalnih struktur" iz starejšega in srednjega paleolitika zaključijo, da večina interpretacij ne vključuje v zadostni meri tafonomskih zgodovinskih najdišč (Terra Amata, Ariendorf), da so nekatere strukture verjetno delno ali celo popolnoma rezultati selekcije podatkov (Bilzingsleben, Champ-Grand, Buhlen) ter da mnoge strukture v resnici ne predstavljajo pravih hiš, ampak le zavetja (Lazaret, Molodova I/4). Še vedno pa ostajajo nedvomno opazne strukture, za katere ugotovi, da so bile ustvarjene od znotraj navzven. Hominidi so na mestih poselitve iz sredine odrinili na stran ostanke, ki so bili na tleh ter tako ustvarili po avtorjevi delitvi štiri tipe struktur. Pri prvem tipu so hominidi ostanke od jamske stene odrinili v notranjost jame (Lazaret, Grainfollet), pri drugem tipu so ostanke potisnili iz sredine prostora ob jamsko steno (Abri de Canalettes, Kebara), pri tretjem tipu struktur pa gre za več ali manj okrogle akumulacije najdb, ki so nastale na hodni površini jamskega ali planega najdišča (Arcy-sur-Cure, Vilas Ruivas). Četrty tip struktur predstavljajo konfiguracije kamnov, ki, čeprav uporabljene, niso bile vedno delo zgolj človeških rok (St-Colomban, Le Cloirec, Port Pignot, La Chaise, Baume des Peyrards, Pech de L'Azé 1B, Il'skaya...).

Iz vsega tega sledi, da srednjepaleolitske bivalne strukture niso bile nikoli "dokončane", ampak so se spreminjale ves čas uporabe. Zaradi tega je avtor predlagal, da se poimenujejo CLS - centrifugalne bivalne strukture ("centrifugal living structures"). "Centrifugalne", ker se je na tleh ležeči material odstranjevalo iz sredine prostora proti robovom, "bivalne" ker so se na njih odvijale celodnevne aktivnosti in ne le spanje, ter "strukture",

ker so drugačne od primitivnih primatskih gnezd. Ostaja pa še vprašanje časovne opredelitve teh struktur. Kaže, da se ne pojavijo pred OIS 6, kar je radikalno drugače kot pri kuriščih, ki se kljub temu da obstajajo že dolgo časa, pojavijo v obliki konstruiranih kurišč šele pred 60.000 leti.

V zaključnem delu pa je avtor obračunal tudi z odnosom do mlajšepaleolitskih bivališč, ki so v resnici večinoma vsa mlajša od viška zadnjega glaciala, mnoga starejša pa so podobna CLS, kar pomeni, da pozno-srednjepaleolitske iz staromlajšepaleolitske družbe v resnici niti ne kažejo veliko razlik, ampak prej podobnosti.

V devetem članku (*Middle Palaeolithic surface scatters: how informative? A case study from southern Limburg (the Netherlands)*) se J. Kolen, D. De Loecker, A. J. Groenendijk in J. P. de Warrimont ukvarajo z vprašanjem površinskih najdb, za katere domnevajo, da so kompleksni palimpsesti, ki le malo prispevajo k našemu razumevanju aktivnosti zgodnjih hominidov. Kot območje, na katerem so preizkusili to hipotezo, so izbrali 450 kvadratnih kilometrov velik južni del province Limburg z najpomembnejšimi najdišči Colnomt-Ponderosa, Sint Geertruide Hej, Maastricht-Belvéd re, Mheer-Hoogbos, Snauwenberg in Kesseelt. Za vsa ta površinska najdišča je značilno, da vsebujejo med odbitki do 10 % orodij, vendar obstajajo razlike med najdišči na platojih in dolinah med njimi.

Za razlago teh razlik se zatečejo k trem hipotezam. Po prvi naj bi bile variacije odraz različnih časovnih in ekoloških dejavnikov, ko naj bi poselitev v dolini in na platojih bila odraz različnih reakcij na klimatske režime in ekološke razmere. Po drugi hipotezi naj bi šlo za dva različna dela prostorske organizacije srednjepaleolitskih hominidov, kjer naj bi se na platojih in v dolinah odvijale različne aktivnosti, povezane z izdelavo orodij. Tretja hipoteza se nasloni na dejstvo, da so na platojih orodja močneje retuširana, kar bi lahko pomenilo, da gre pri teh najdiščih za končne faze uporabe orodij (ponovne naostritve do minimuma uporabnosti in končno zavrženje).

Vendar se ob koncu članka avtorji spet vrnejo k izhodiščni hipotezi. Navkljub začetnim dvomom se pokaže, da je mogoče tudi pri površinskih zbiri artefaktov določiti nekatere značilnosti industrij, kar pomeni, da lahko tudi površinski zbiri nudijo informacije o vzorcih rabe pokrajine.

Deseti članek (*Raw material transport patterns and settlement systems in the European Lower and Middle Palaeolithic: continuity, change and variability*) J. Féblot-Augustins predstavlja sintezo poznavanja surovin s 174 najdišč, pri čemer je hkrati z oddaljenostjo vira surovine in količine surovine v analizo vključena tudi stopnja redukcije surovine, na kateri je bila ta prinesena na najdišče. Pri tem se kaže pravilo, da skladno s povečanjem oddaljenosti vira pada količina surovine, hkrati pa se izdelki iz te surovine pojavljajo v bolj in bolj izdelani obliki.

V zahodni Evropi oddaljenost izvora surovin ne presega 120 kilometrov, in smeri gibanja so omejene z geografskimi značilnostmi pokrajine. Da so geografske značilnosti vplivale na smeri gibanja v pokrajini kažejo tudi enake surovine v večplastnih najdiščih, ki pokrivajo daljše časovne intervale in pričajo o nenaključni mobilnosti, kjer so generacije hominidov izkoriščale iste vire in se gibale v istih smereh. Nekoliko drugačne razmere pa kaže stanje raziskav v osrednji Evropi, kjer oddaljenosti virov surovin presegajo tudi 200 do 300 kilometrov, pri čemer so nasplošno opazne težnje po izrabi surovin iz bolj oddaljenih nahajališč. V osrednji Evropi je kar 53 % najdb iz surovin, ki so oddaljene več kot 20 kilometrov, v jugozahodni Franciji pa jih je le 26,34 %, pri čemer je povprečje zahodne Evrope 31 %. Prav tako se pokaže tudi razlika med staro- in srednjepaleolitskimi najdišči, saj je večina surovin na staropaleolitskih najdiščih izvirala iz kroga 0 do 3 kilometre okoli najdišča, v srednjem paleolitiku pa se je krog razširil na 0 do 4 kilometre. Nasploh se je pri analizah surovin pokazalo, da obstajajo med poznim in starejšim srednjim paleolitikom večje razlike, kot med starejšim paleolitikom in starejšim srednjim paleolitikom.

V enajstem članku (*The faunal record of the Lower and Middle Palaeolithic of Europe: remarks on human interference*) S. Gaudzinski predstavi podatke, ki jih lahko izpeljemo iz analiz favnističnih ostankov na najdiščih, pri čemer razdeli članek na tri dele. "Človek - izdelovalec orodij iz kosti" je naslov dela, kjer predstavi pestnjake, izdelane iz kosti *Elephas antiquus* (Fontana Ranuccio, Castel di Guido, La Polledrara, Bilzingsleben), oglajena, obrušena in potolčena mamutova rebra z najdišča Salzgitter-Lebenstedt ter tolkače z najdišča La Grotte Vaufrey in Kůlna. V delu "Človek - tisti, ki pridobiva meso, kostni mozeg in krzno" se posveti predvsem vprašanju sledov človeškega delovanja na kosteh, ki pričajo v prid prej naštetim dejavnostim. Pri tem gre predvsem za sledi vrezov in prelome, nastale ob udarcih, ki so bili opaženi že na najdiščih, kot sta Boxgrove in Gran Dolina TD6 v Atapuerci. Izrabe mrhovine se štejejo za marginalen vir hrane, pa vendar so poznana švilna najdišča, kjer so hominidi očitno razkosali trupla medvedov (Biache-Saint-Vaast, Taubach, Kudaro I) oziroma slonov (Torralba, Ambrona, Fontana Ranuccio, La Polledrara ...), pri čemer so najjasnejša najdišča, kjer so bili odkriti ostanki enega samega slona in ostanki človeških aktivnosti (Aridos I in II, Gröbern, Leheringen). Zadnji, tretji, del predstavlja "Človek - lovec", kjer kot kriterij za namenski lov uporabi visoko dominantno ene vrste v favnističnem skupku, kar razlaga kot usmerjen in specializiran lov (bovidi - Mauran, La Borde, Wallertheim, Il'skaya, Sukhaja Mecetka; severni jelen - Arago; navadni jelen - Lazaret).

Pri analizi teh podatkov se pokaže, da pride do spremembe kvalitete in kvantitete arheoloških podatkov v OIS 7. Od takrat dalje so ljudje uporabljali kosti za orodja, jih razbijali, da bi prišli do kostnega mozga, živali lovili ter jih odirali. Kar zadeva lov so v srednjem paleolitiku lovili oportunistično, hkrati pa tudi že sistematično, kar je še pred časom veljalo za izključno domeno mlajšega paleolitika in modernega človeka.

Če poskušam strniti vsebino knjige v nekaj odstavkih, lahko zelo hitro ugotovimo, da se avtorji kljub vsemu niso popolnoma dosledno držali smernic, ki sta jih formulirala urednika. Brez primerjav z mlajšim paleolitikom ni šlo, vendar pri tem ni šlo za klasične primerjave, ki kažejo na razlike, če ne že superiornost mlajšega paleolitika, ampak za primerjave, ki so pokazale zveznost in nadaljevanje nekaterih kulturnih pojavov preko meje, ki jo predstavlja prehod iz srednjega v mlajši paleolitik oziroma zamenjava arhaičnih hominidov (v Evropi *Homo neanderthalensis*) z anatomsko in vedenjsko modernim *Homo sapiens*. Tu pa se kaže doslednost avtorjev, ki se niso spuščali v antropološke razprave niti do te mere, da bi poskušali definirati, katere vrste arhaičnih hominidov so ustvarile srednjepaleolitski arheološki zapis.

Prav tako menim, da je preveč pozornosti posvečene variabilnosti podnebnih in favnističnih podatkov in premalo variabilnosti kulturnih ostankov. To vprašanje je še posebej pereče, če upoštevamo pol stoletja trajajoče intenzivne razprave o razlogih za variabilnost srednjepaleolitskih industrij. Zdi se, da so se prav zaradi tega avtorji tej temi izognili, vendar so s tem mnogi zapravili možnost, da bi poskušali variabilnost industrij razlagati kot posledico variabilnosti ekoloških dejavnikov v najširšem smislu, ki so tukaj dobro predstavljeni. S tem bi lahko presegli ne samo navidezno neskončne arheološke razprave, ki se ukvarjajo s srednjim paleolitikom, ampak bi se lahko vključili tudi v teoretične razprave o pomenu in upravičenosti ekološkega determinizma, ki v zadnjem desetletju spet postaja modna muha razvojne teorije.

Prav tako pa vsebina knjige spet obnovi dvome v pravilnost tradicionalne tridelne delitve paleolitika, ki je večinoma v uporabi. Sicer so razlike med srednjim in mlajšim paleolitikom vedno manj jasne in radikalne, vendar pa so razlike med starejšim in srednjim paleolitikom prav tako vse bolj zabrisane. Predvsem je to zaprtost posledica dejstva, da avtorji pojmujejo pojav levallois tehnike in stepe za začetek srednjega paleolitika in s tem prestavijo mejo na OIS 8. Pri tem je časovno ujemanje

tehnološkega in ekološkega dejavnika sicer dobra opora za postavitev meje, vendar se mi kljub vsemu zdi, da je pri tem nekoliko zanemarjen človeški dejavnik. Pri tem mislim na možnost povezave zgoraj omenjenih dejavnikov, kjer zaradi slabe časovne resolucije ni mogoča določitev natančnega ujemanja, še manj pa določitev vzročno-posledične povezanosti. Na drugi strani pa menim, da bi bilo treba vsaj pri začetku srednjega paleolitika poskušati določiti vrstni status in morebitno variabilnost hominidne populacije Evrope, ki je v pričujoči knjigo obravnavana kot celota.

Zagotovo lahko trdim, da gre pri pričujoči knjigi za eno izmed najpomembnejših del s področja raziskav srednjega paleolitika, ki pa ni zgolj vsebinske, temveč tudi metodološke narave, saj v bistvu ne prinaša veliko novih podatkov, ampak avtorji vpeljujejo nove analitske postopke za ponovno ovrednotenje arheoloških podatkov iz preteklega in polpreteklega obdobja. Prav zaradi tega menim, da bodo izbrani predstavljeni primeri povzročili val ponovnih vrednotenj in razlag arheoloških najdb in najdišč, ki v knjigi niso bila obravnavana. Priča smo torej izidu metodološkega priručnika za raziskave srednjega paleolitika v naslednjem tisočletju - blagor nam, ki lahko potegnemo jasno časovno mejo. Ali res lahko sploh kdaj določimo jasne meje?

Boris KAVUR

Rastko Vasić: *Die Fibeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien)*. Prähistorische Bronzefunde 14/12. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1999. ISBN 3-515-07154-7. 141 strani, 70 tabel.

Delo je nastajalo med leti 1985 in 1993 (z nekaterimi dopolnitvami do 1995) in med tem spremenilo naslov iz "Fibule v vzhodni Jugoslaviji" v "Fibule na centralnem Balkanu". Obravnava fibule bronaste in starejše železne dobe (brez latenskih tipov) z območja Vojvodine, Srbije, Kosova in države Makedonije (v besedilu navadno imenovane "jugoslovanska").

V uvodnem delu je najprej predstavljena zgodovina raziskav, in sicer zbiranje, študij in objavljanje gradiva od začetkov v 19. stoletju, in uporaba tega gradiva v obravnavah posameznih tipov fibul. Kljub številnim tukaj prvič objavljenim fibulam (npr. več kot polovica certoških fibul), ne manjka tudi opozorilo o še neobdelanih in seveda neobjavljenih primerkih iz muzejev in privatnih zbirk.

Sledi obširno poglavje o kronologiji, v katerem avtor na kratko predstavi sisteme, ki se uporabljajo za obravnavano območje (oz. za sosednja, kadar gre za sorodno gradivo), narkar opiše še delitev, upoštevano v delu: srednja (Br B - C) in mlajša (Br D - Ha A) bronasta, ter zgodnja (Ha B: 950-800), starejša (Ha C - D; s štirimi horizonti: 800-675-550-450-300) in mlajša železna doba. Ker pa kulturni razvoj na obravnavanem območju še ni posebno dobro poznan, se je treba opirati tudi na kronologije posameznih najdišč in kulturnih skupin bronaste in železne dobe (Belejši, Paraćin, Brnjica, Dalj, Bosut, Srem, Morava, Vajuga, Zlot, Glasinac, Romaja, Atenica, Gevgelija), prav tako sumarno opisanih v tem delu.

Gradivo je obravnavano na običajen način. Predstavitvi tipa ali različice sledijo po abecednem redu najdišč opisi posameznih primerkov (najdiščni podatki, mere, spremno gradivo, hramba, objava), nato pa komentar o uporabi - noši, trajanju in razprostranjenosti tipa. Poimenovanja tipov so večinoma opisna, kadar pa obstaja uveljavljeno ime, je navedeno tudi to (npr. ločne fibule z vertikalno podaljšano okrašeno nogo / tip Trebenište).

Obdelanih je skoraj 1100 fibul, med katerimi prevladujejo fibule očalarke, glasinške ploščate fibule, certoške fibule ter številni tipi dvozankastih ločnih fibul, ločnih fibul s pravokotno nožno ploščo, glasinških ločnih fibul s trikotno ali trapezoidno nogo in fibul s šarnirjem.

Najstarejše fibule (z vijolinskim in listastim lokom, pozamenterijske in najstarejše očalaste fibule) se v mlajši bronasti in zgodnji železni dobi pod vplivom srednjeevropskega prostora pojavijo v Vojvodini in severni Srbiji. Čeprav so redke, kaže, da so bile nekatere izdelane že v lokalnih delavnicah. Nekoliko kasneje se pod vplivi z juga pojavijo prve fibule (predvsem enozankaste z dvema vozloza) v južni Makedoniji. V tem času fibul v centralni in južni Srbiji in severni Makedoniji ni. Tu se je očitno še obdržala tradicija zapenjanja z iglami.

Do sprememb pride v starejši železni dobi, ko se fibule razširijo po skoraj celotnem obravnavanem območju. Gre predvsem za očalarke in dvozankaste ločne fibule, ki nastopajo tudi v lokalnih različicah, vrhunec pa dosežejo s tipom s ščitasto nogo, razširjenim tudi zunaj centralnega Balkana. Drugi tipi se razvijejo v sosednjih regijah (predvsem v Bosni in Grčiji) in se od tam razširijo na obravnavano območje (fibule z asimetrično nogo, glasinške ploščate in ločne fibule).

Na prehodu iz 2. v 3. horizont starejše železne dobe izginejo velike in okorne oblike fibul. Nadomestijo jih nove, predvsem pod vplivom grških geometrijskih, v Makedoniji nastale fibule s pravokotno nožno ploščo. V času 3. horizonta te dosežejo Donavo ter postanejo vodilna oblika centralnobalkanskega prostora.

V 4. horizontu so prevladujoča oblika fibule s šarnirjem. Tudi te so prevzete iz Makedonije, delavnice v Srbiji in Vojvodini pa so obliko prevzele in uspešno razvijale. Italske oblike so z izjemo certoških fibul redke. Pojavljajo se v Vojvodini v 3. in 4. horizontu.

Čeprav so fibule v starejši železni dobi na večini obravnavanega področja dokaj številne, je vseeno nekaj manjših območij, kjer jih ni. Najzanimivejši primer so trije knežji grobovi iz Atenice, v katerih je bila najdena ena sama fibula (tipa Novi Pazar - začetek 5. stoletja), zato avtor domneva, da ateniški knezi fibul niso uporabljali.

Na obravnavanem območju so bile fibule najdene, poleg slučajnih najdb, še v depojih, grobovih in naselbinah. V depojih so tako fragmentirane kot cele, torej kot surovina, zaklad ali votiv.

V zvezi z rabo je poleg uporabne vloge poudarjena tudi okrasna vloga, ki doseže prvi vrhunec s pozamenterijskimi fibulami. Te se tudi prve pojavijo v parih, običaj, ki je pogost v starejši železni dobi, ko je v grobovih najdenih tudi po več parov očalastih, dvozankastih, glasinških ločnih ali šarnirskih fibul. Zanimivo je, da se simetrično postavljene noge fibul v paru pojavijo šele sredi 6. stoletja, z glasinškimi ločnimi fibulami s podaljšano nogo, pravilo pa postanejo šele v 5. in 4. stoletju pri fibulah s pravokotno nogo oziroma s šarnirjem.

Večina obravnavanih fibul je izdelana iz brona, v 8. in 7. stoletju so pogoste tudi železne ali v kombinaciji železa in brona, v 5. in 4. stoletju pa se pod grškim vplivom (pri od tam izvirajočih oblikah) uporablja tudi srebro in zlato.

Skoraj vse fibule (razen pogrešanih in nekaterih do zdaj neobjavljenih) so ilustrirane z risbami v merilu 1:2, na dodatni tabli je kot ilustracija nekaterih trditev prikazanih še nekaj fibul iz sosednjih regij. Ni pa v tem zvezku tabel z izbranimi pomembnimi ali tipičnimi grobnimi oziroma depojskimi sestavi, v katerih so bile fibule najdene. Na petnajstih kartah je prikazana razprostranjenost praktično vseh tipov fibul, vendar so samo na nekaterih prikazana tudi najdišča zunaj obravnavanega območja. To je primer pri glasinških ploščatih in glasinških ločnih fibulah, dvozankastih ločnih fibulah z nogo v obliki peščene ure in s ščitasto nogo ter pri šarnirskih fibulah. Delo zaključuje kronološka preglednica centralnobalkanskih tipov fibul.

Andrej PRELOŽNIK

Werner Zanier: *Der spätlatène- und römerzeitliche Brandopferplatz im Forggensee (Gde. Schwangau).* Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 52, C. H. Beck, München 1999. ISBN 3-406-10752-4. 202 strani, 46 tabel, 34 slik, 4 priloge.

Na obrežju umetnega jezera Forggensee na reki Lech je bil že leta 1977 odkrit žgalnodaritveni prostor. Najdišče je bilo izkopano leta 1992 v okviru široko zastavljenega raziskovanja poznolatenskega in zgodnjerskega obdobja na Bavarskem.

Kultno mesto nima dominantne lege, pač leži v bližini pomembne poti v smeri sever-jug (rimska *via Claudia*) in z izrednim razgledom na alpsko gorsko verigo.

V predrimskem času so iz kamnov zložili pravokoten oltar, velik 6 x 4 m, na katerem so obredno žgali daritve - po ostankih kosti sodeč, predvsem meso. Okoli oltarja je ležala debela plast žganine in kalciniranih kosti, v bližini so bili položeni tudi številni kovinski predmeti. V rimskem obdobju so osrednji oltar še uporabljali, zraven pa so postavili še nov kamnit krogele oltar.

Najstarejše najdbe sodijo v čas okoli 100 pr. Kr., najmlajše pa v prvo polovico 3. st. V predrimskem obdobju so polagali okoli oltarja fibule, dele pasov, ognjiščno opremo, kovinske posode, ključke, orožje (ščitne grbe, sulične osti), orodje, konjsko opremo in dele vozov. Iz tega časa je tudi orodje za obdelavo kovin in kovaško orodje, popolnoma pa je odsotna keramika.

Rimskodobni predmeti z daritvenega prostora so predvsem novci, fibule, zapestnice, prstani in keramika. Do klavdijsko-neronskega časa je predmetov še veliko, nato število močno upade. Prostora odlaganja poznolatenskih in rimskih predmetov se deloma ločita.

Zunaj ožjega daritvenega območja je bil najden zaklad železnih predmetov. V oddaljenosti 40 do 200 m pa so odkrili še sedem sočasnih skupin najdb, ki so bile verjetno obredno povezane z osrednjim območjem.

Na kulturnem prostoru so očitno žrtvovali dve vrsti daritev: hrano, med katero je prevladovalo meso, ter kovinske predmete. Le-ti za razliko od hrane niso bili zažgani, večkrat pa so bili ritualno uničeni. Ne preseneča prevlada železnih predmetov, saj najdišče leži na pomembnem železarskem območju.

Avtor zaključuje s pregledom žgalnodaritvenih mest v Alpah. Ta mesta skoraj niso bila več v rabi od konca halštatskega obdobja dalje, šele na začetku poznolatenskega obdobja se pojavijo nova na severnem obrobju Alp. V rimskem obdobju jih najdemo izključno v bavarskem alpskem predgorju.

V monografiji je torej predstavljeno izredno zanimivo najdišče s pomembnim drobnim gradivom, ki je temeljito analizirano. Hkrati pa študija odgovarja na nekatera široko zastavljena vprašanja o razmerah v poznolatenskem času na območju Alp, o poteku romanizacije v tradicionalnem okolju in odstira pogled na religiozne navade domačinov.

Jana HORVAT

Christine Ertel, Verena Gassner, Sonja Jilek, Herma Stiglitz: *Untersuchungen zu den Gräberfeldern in Carnuntum, Band 1: Der archäologische Befund.* Der römische Limes in Österreich 40, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1999. ISBN 3-7001-2782-0. 204 strani, 94 tabel, 7 slik, 2 priloge.

V monografiji so predstavljeni rezultati zaščitnih izkopavanj na dveh grobiščih v Karnuntu, ki so potekala med leti 1984 in 1986. Južno od civilnega mesta so odkrili 193 žganih in skeletnih grobov, ki večinoma sodijo v drugo polovico 2. in v prvo polovico 3. st. Na grobišču ob Pokopališki cesti je bilo odkrito 18 žganih grobov oziroma ostankov grobnih konstrukcij.

Zaradi večje količine gradiva je bilo najbolj izčrpno analizirano grobišče južno od civilnega mesta.

Najprej je temeljito predstavljena tipologija grobov. Žgani in skeletni grobovi so približno enakomerno zastopani, posamezne vrste pokopa se prostorsko grupirajo. Med različnimi vrstami žganega pokopa so posebej zanimivi grobovi tipa "bustum". Natančno so obravnavane tudi grobnice in podobni objekti.

Sledi izčrpna tipološka in kronološka analiza vseh skupin drobnega gradiva. Zelo pomembno je, na primer, poglavje o keramiki, saj umesti najdbe z grobišča tako v čas kot tudi v širok prostor med Recijo in južno Panonijo. S podobno natančnostjo je obdelano še steklo, oljenke, novci, deli noše, toaletni pripomočki, skrinjice, orodje in opeke z žigi.

Opredelitvi posameznih predmetov sledi izrednotenje grobov in grobišča. Izrednotenje spremljajo pregledne tabele, ki s svojo jasnostjo podpirajo dokazovanje in s pomočjo katerih se hitro orientiramo v problematiki. Najprej so utemeljene datacije posameznih grobov, nato sledi študija o običaju prilaganja predmetov v grobove: o novcih, delih noše, o nakitu (grob z diademom morda kaže na pokop svečenika), oljenkah in posodah. V grobove niso prilagali celih servisov, ampak le eno do tri posode. Opazovali so tudi razliko med načinom pridajanja v žganih in skeletnih grobovih.

Posebno poglavje je posvečeno grobnemu ritualu: kaj so sežgali na grmadi, kaj je bilo pridano ob pokopu, kako se kažejo ostanki nagrobnih obedov. Na robu grobišča so odkrili močno kulturno plast, ki jo razlagajo kot odlagalnišče odpadkov s pokopališča.

V monografiji so tudi pregledno predstavljena vsa znana grobišča na območju Karnunta: v uvodu zgodovina raziskav, v zaključku pa topografija grobišč s topografsko karto in kronologija.

Grobišče je bilo torej analizirano iz vseh najrazličnejših pogledov. S študijem načina pokopavanja, tipologije in kronologije posameznih najdb so bili že na začetku postavljeni trdni temelji za izrednotenje celotnega grobišča. Posebna vrednost dela je tudi v tem, da je vsa problematika, ki se jo avtorice dotikajo, umeščena tako v zapleteno topografsko in zgodovinsko situacijo samega Karnunta kot tudi v širok prostor Podonavja in vzhodnih Alp. Pred sabo imamo pregledno in sistematično knjigo, ki je po eni strani je lahko dober pripomoček pri analizah rimskega gradiva iz Panonije, hkrati pa bi morala biti tudi vzor za podobne objave drugih grobišč.

Jana HORVAT

Verena Gassner et al.: *Das Kastell Mautern - Favianis.* Der römische Limes in Österreich 39, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2000. ISBN 3-7001-2781-2. 400 strani, 262 slik, 10 barvnih tabel, 4 priloge.

Kastel Mautern, s poznoantičnim imenom Favianis, leži v vzhodnonoriškem delu obdonavskega limesa na pomembnem prehodu preko Donave. Na njegovem območju se je razvilo srednjeveško mestece, kar je močno otežilo arheološka raziskovanja. Zgodovina raziskav je dolga in zapletena, vendar omejena na opazovanja, sondiranja in izkopavanja manjših površin. V pričujoči knjigi je predstavljen celovit pregled številnih raziskovanj iz let med 1950 do 1994. Dodano je še poročilo za izkopavanja v letu 1996. Temeljito so obdelane drobne najdbe in arhitektura.

V prvem delu je predstavljena topografija kastela. Zapletena izhodiščna situacija (manjša raziskovanja med stavbami srednjeveškega mesta) je bila dobro rešena. Na preglednem zemljevidu v merilu 1:1000 so prikazana izkopišča in ohranjeni antični zidovi. V obliki kataloga sledijo predstavitve posameznih izkopišč. Avtorici Verena Gassner in Sonja Jilek sta katalog dobro poenotili, čeprav je bila izpovednost posamičnih izkopišč zaradi različnih metod izkopavanj zelo različna. Vsaka posamezna

lokacija je predstavljena z umestitvijo na pregledni zemljevid, s seznamom literature in neobjavljene arhivske dokumentacije. Sledi kratek topografski opis in razlaga virov. Opisani so gradbeni ostanki in predstavljena stratigrafija, kjer je bilo to mogoče. Na koncu so kratko komentirane drobne najdbe. Opise spremljajo podrobni načrti in fotografije. Iz kataloga izstopata dve večji, moderno izkopani lokaciji, z bistveno bolj izčrpno dokumentacijo (avtorja *Heinrich Zabehticky* in *Stefan Groh*).

Izvrstni topografski del je bil trdna osnova za analize drobnega gradiva in arhitekture ter na koncu za jasno utemeljen prikaz zgodovinskega razvoja kastela.

Alice Kaltenberger je obdelala tero sigilato iz celotnega najdišča in jo statistično ovrednotila. Loči tri obdobja oskrbe kastela. Prvo sodi v čas okoli 60 do 95 po Kr., drugo okoli 120 do 170/175 po Kr. in tretje 190 do 270/280 po Kr. Sledi pregled sigilate po posameznih izkopiščih oziroma kompleksih. V katalog so vključene osnovne opredelitve ter paralele posameznih oblik ter delov dekoracije.

Poglavje o keramiki, z izjemo tere sigilate, je prispevala *Verena Gassner*. Izhodišče obdelave je bila samo stratigrafsko opredeljena keramika oziroma keramika iz zaključenih sklopov. Poleg te so bili upoštevani le posamezni izjemni kosi ter, zaradi horizontalne stratigrafije naselbine, še nekateri slabše dokumentirani sklopi. Pomemben je metodološki uvod, s katerim je utemeljen način definiranja in opisovanja keramičnih skupin. Avtorica je uvedla izraz *Scherbentyp* (dalje slov. keramični tip), ki ustreza angleškemu *fabric*, ter pomeni zgolj strukturo in kvaliteto materiala, iz katerega je narejena posoda. Določila je 41 keramičnih tipov, predstavljenih tudi z barvnimi fotografijami prelomov, ki jih je uporabila predvsem za krajše opisovanje keramike.

Sledi natančna oblikovna tipologija navadne keramike, ki je lahko dober vzor za obdelave velikih količin gradiva. Predstavljene so posamezne oblike in njihove paralele. Osnovne oblike rimske keramike so zelo razširjene in le v podrobnostih se ločijo lokalne proizvodnje. Zato je V. Gassner upoštevala pri analogijah le najdišča iz območja zahodnonoriškega limesa, vzhodne Recije in iz zahodne Panonije. Pri posameznih tipih je utemeljena njihova datacija.

Posebej je obdelana uvožena keramika. V poglavju o poznoantični keramiki se podrobneje ukvarja s kronologijo glazirane in glajene keramike.

Katalog keramike s slikami je urejen po izkopiščih in kompleksih.

Roman Sauer je opravil arheometrične raziskave keramike iz Mauterna, pri čemer je uporabil metodi tankih zbruskov in analize težkih mineralov. Rezultate je združil v jasno določene skupine in jih primerjal z arheološkimi keramičnimi tipi, z vzorci lokalne glin in vzorci keramike iz Karnunta. Z raziskavo je dobil 20 skupin, od katerih jih je 5 zagotovo, večina drugih pa verjetno lokalnega izvora.

Sonja Jilek je obravnavala drobne najdbe iz kovine in kosti ter žige na opekah.

V zaključnem poglavju je rekonstruirana vojaška zgodovina - to je, katere manjše vojaške enote so bile stacionirane v Mauternu (*Jilek*). *Wolfgang Pietsch* je v posebni študiji obravnaval obrambne stolpe pahljačaste in U-oblike na širšem prostoru Norika in Panonije.

Avtorjem (*Gassner*, *Jilek*, *Pietsch*, *Stiglitz*, *Zabehticky*) je uspelo določiti 7 obdobji kastela v Mauternu. V neronsko-flavijskem obdobju je bil postavljen prvi, manjši leseni kastel, ki je bil v hadrijanskem času razširjen. V antoninskem obdobju je sledila gradnja v kamnu ter nato horizont uničenja, ki bi ga mogoče lahko povežal z markomanskimi vojnami. V 4. fazi je bil kastel prezidan z uporabo opek, čemur sledi uničenje sredi 3. st. Domnevno v dioklecijanskem času je bil kastel utrjen s kotnimi stolpi pahljačaste oblike. Utrdba je bila močno povečana in utrjena s stolpi U-oblike v 4. st., zadnje prezidave sodijo v Valentinianovo obdobje. Kastel je zadnjič omenjen v *Vita Sancti Severini* (488).

Priprava monografije o rimskem kastelu Mautern je bila težka

naloga, ki je obrodila odlične rezultate. V knjigi so uspešno združeni številni in raznoliki topografski podatki, predstavljen je arhitekturni razvoj. Avtorji se tudi niso ustavili pred goro drobnega gradiva, temveč so obdelali najbolj izpovedne skupine: tero sigilato, navadno keramiko, opeke ter drobne najdbe iz kovine in kosti. Pred sabo imamo torej pomembno in po metodi vzorno monografijo o manjšem rimskem naselju.

Jana HORVAT

Il capitolo delle entrate nelle finanze municipali in occidente ed in oriente. Actes de la Xe rencontre franco-italienne sur l'épigraphie du monde romain. Collection de l'École française de Rome 256. L'École française de Rome, Università di Roma - La Sapienza. Rome 1999. 330 str.

Knjiga obravnava zanimiv problem ekonomske zgodovine antičnega sveta: problem dohodkov in finančne politike v rimskodobnih mestih v zahodnem in vzhodnem delu imperija. Izšla je v monografski seriji Francoske šole v Rimu kot plod 10. francosko-italijanskega simpozija o grških in rimskih napisih, ki sta ga organizirala Francoska šola in univerza v Rimu *La Sapienza* na iniciativo dveh uglednih zgodovinarjev antike in epigrafikov (Claude Nicolet in Silvio Panciera). Kolokvij, ki je organiziran v ozkem krogu in si zastavi natančno opredeljene cilje, se navadno uspešno zaključi s pomembno publikacijo, kakršna je pričujoča. V njej niso objavljeni le posamezni članki (katerih povzetki so bili na kolokvijju predstavljeni), temveč tudi zaključno poglavje, ki povzema obravnavano tematiko in ovrednoti nova dognanja (M. Corbier, 285-293), ter stvarno kazalo, ki je neobhodno za vsako resno delo. Poleg tega da je M. Corbier povzela predstavljene teme, si je predvsem tudi zastavila ključno vprašanje, namreč kakšne vrste dokumenti so našli mesto na materialu, ki težje propade, npr. kamen, saj je znano, da so bile razne odločbe finančno-ekonomske narave zapisane bodisi na voščene tablice bodisi na papire. Opozorila je, da gre vedno le za delno sliko tedanjega stanja; predvsem je zanimivo opredeliti motive, ki so zainteresirano stran vodile k temu, da je določeno odločbo ali kak drug dokument ovekovečila za sodobnike in potomce.

Poleg njenega je objavljenih še 16 prispevkov. V prvem je G. Camodeca (1-23) obravnaval novi dekret dekurionov (mestnih svetnikov) iz Puteolov, ki je dal avgustalom (svečenikom vladarskega kulta) pravico do *superficies*, uporabe nove zgradbe, zgrajene na javnem zemljišču, in s tem povezano problematiko davščin od zemljišč (*solarium*). V drugem članku G. L. Gregori (25-39) objavlja novi napis iz kraja Marano Equo vzhodno od Tivolija ter z njegovo pomočjo razloži napis *CIL XIV 3471*; oba namreč omenjata isti primer dolga v znesku 70.000 sestercev, ki bi ga moral neki Gaj Cezij Bas odplačati mestu *Trebula Suffenatium*, pa ga je zanj iz nepojasnjenih razlogov prevzel neki Avel Furij. D. Nonnis in C. Ricci (41-59) sta obravnavala municipalne davke, posebej na primeru mesta Hirpinia, v katerem so magistri združenja Merkurialov v komercialne namene vzeli v najem določene zgradbe, in sicer tri *tabernae*, arkadni vhod, pokrito stebrišče in neke vrste dvorišče, verjetno vse skupaj blizu tržnice, ter prebivalcem (*populus*) plačali davek, *vectigal*. Avtorja sta v dodatku k članku zbrala napise, na katerih se omenja *vectigal*, pri čemer gre za davke od zemljišč, pašnikov, gozdov, jezer, zgradb, javnih del, tržnic in drugih mestnih površin ter posrednih davkov (cestnine, mitnine, carine). G. Paci (61-72) je obravnaval dohodke od zemljišč, ki jih je mesto pridobilo od drugod bodisi, da je dobilo obmejna zemljišča, ki so prej pripadala sosednjim mestom bodisi, da je posedovalo zemljišča drugje. Prva so bila največkrat zemljišča, ki so jih predvsem v času Avgustovega vladanja dodatno dobili veterani ob naselitvi v novi koloniji, ki je morda imela premalo zemlje. Dodelitev zemlje novi koloniji je pomenila prikrajšati za te

posesti sosednje mesto ali celo dve mesti. Druga kategorija zemljišč so bila predvsem posestva, ki so jih nekemu drugemu mestu zapustili bogati posamezniki. Zbrana epigrafska evidenca se nanaša na Italijo.

S. M. Marengo (73-84) se v svojem prispevku ukvarja s kaznimi najrazličnejših vrst, ki so bile razmeroma visoke in so predstavljale pomemben delež dohodka rimskodobnih mest. Prebivalci so jih plačevali mestu, če so storili prekršek na kulturnem področju ali če so kršili druge mestne zakone. Denar, ki se je od kazni nabral, se je imenoval *aes multaticium*; magistrati, določeni za upravljanje z njim, so ga porabili za sakralne ali za druge javne namene. G. Mennella (85-94) je na novo osvetlil znani napis *CIL XI 1147* (tako imenovana *Tabula alimentaria*) iz Veleje, na kateri se omenjajo *agri sumpti*, ki so pripadali mestu Luka, nekateri pa Placentiji, čeprav so bili locirani v območju Veleje. Morda so jih posamezniki iz Veleje podarili enemu ali drugemu od sosednjih mest, s katerimi so bili tako ali drugače povezani. Sledi članek, ki analizira carinske dohodke mest v rimskem imperiju (J. France, 95-113). M. Christol obravnava katastrofe iz Orange iz časa Vespazijana, napise, na katerih so omenjene posesti mesta, ki so predstavljale njegovo bogastvo. V naslednjem članku F. Grelle (137-153) obravnava različne vrste obveznih del, ki naj bi jih prebivalci izvrševali v okviru mestne samouprave in s tem prispevali k boljšemu in hitrejšemu razvoju mesta. P. Le Roux (155-173) je analiziral davke in druge dohodke mest v provinci Hispaniji. V sledečem članku je zbrano gradivo, predvsem epigrafsko (ter podatki Plinija Mlajšega), ki osvetljuje donacije posameznikov, ki so jih namenili mestu, in sicer *in perpetuum* ("za večne čase"; A. Magioncalda, 175-216). Donacije so bile različne narave, od knjižnice do vsakoletnih iger, banketov, razdelitve hrane revnim otrokom do razdeljevanja olja v kopalniščih. Sledi članek (C. Briand-Ponsart, 217-234), ki obravnava dohodke mest v Afriki, predvsem v luči obveznih denarnih zneskov, ki so jih morali plačati mestni uradniki in svečeniki ob nastopu službe (*summa honoraria*); ti so se po vrednosti zelo razlikovali, od npr. 2000 HS, ki naj bi jih vplačal *duovir* (eden od obeh županov), do 10.000 HS, ki jih je moral odšteti mestni svetnik, ki je želel pridobiti najvišjo mestno dosmrtno svečeniško funkcijo, flaminat. To seveda niso bile absolutne številke, ki bi veljale v vseh afriških mestih, temveč se je znesek po posameznih mestih lahko zelo razlikoval.

V zadnjih štirih člankih so avtorji obravnavali še kontrolo mestnega finančnega poslovanja, ki jo je izvajal provincialni guverner (C. Lepelley, 235-247), dohodek od davkov, ki so jih nekaterim grškim mestom prinesla svetišča (A. d'Hautcourt, 249-260), dohodek od davkov v frigijski Hierapoli (T. Ritti, 261-274) ter problematiko javnih obedov na Kreti v rimski dobi, posebej v Litosu (F. Guizzi, 275-284). Knjiga je nedvomno zelo pomemben doprinos k boljšemu poznavanju antične zgodovine, neobhodna posebej za študij rimskodobne ekonomije in mestne samouprave, zanimiva pa bo tudi za numizmatike.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Zmago Šmitek: *Kristalna gora. Mitološko izročilo Slovencev.* Ljubljana 1998. ISBN 961-6181-11-4. 199 str., 7 slik med besedilom.

Mitologija je za številne arheologe tabu téma, ki se ji je najbolje na daleč izogniti. Dovoljena je upokojenecem, ki se že pripravljajo na odhod v večna lovišča, in obupancem, ki ne znajo poiskati pametnih, razumskih razlag. Po mojem prepričanju pa je mitologija ključ za poznavanje in razumevanje simbolov, ki se še posebej izrazito kopičijo na grobiščih.

Grobišče ustvarjajo živi. Vanj vtkejo svoje predstave o smrti, o svojem odnosu do nje ter o odnosu mrtvih do smrti in do živih. Živi svoje predstave dobivajo iz vidnega sveta. Vse to lahko povzamemo v trditev, da je grobišče struktura, ki je nastala v

skupnosti živih, v procesu njihovega razumevanja smrti. S tega vidika so torej grobiščne strukture povezane z živimi in tudi o njih lahko marsikaj povedo. Po drugi strani je res, da si noben pokojnik ni dal ničesar sam v grob in da ničesar od tistega, kar ima v grobu, ne more rabiti tako, kot to rabijo živi. To pomeni, da predmet, ki so ga vzeli iz sveta živih in dali mrtvemu, dobi prenesen, simbolni pomen.

Grobišče je zato nabito s simboli. Ni se odveč vprašati, kako so ti simboli nastali. Res je, da simboli lahko nastanejo zelo preprosto, dogovorno, kot se država lahko odloči za himno, zastavo, grb... Vendar menim, da je vsaj večina simbolov, ki jih odkrivamo na grobiščih, nastala na drugačen način, in sicer skozi zelo dolg proces pojasnjevanja neznanega z znanim. Pri tem je bil prvotni pomen pogosto pozabljen. Taki simboli so pravzaprav strukture, ki so sledovi družbenega procesa, s katerim so ljudje urejali najprej svoj odnos do narave, nato še med seboj. Iz tega procesa izhajajo religija, pravo, država, narod. Seveda pa je do tolikšnega razčlenjevanja prišlo šele zelo postopoma in so bili naštetih družbeni pojavi dolgo časa neločljivo spojeni. To po eni strani pomeni, da iz grobišča lahko pridobimo nekatere informacije o teh pojavih, po drugi strani pa ne smemo pričakovati, da bomo našli neko ločnico med njimi.

Če se spomnimo, da so tudi črke zgolj neka vrsta simbolov, vidimo, da je razlika med pismenimi in nepismenimi kultura bolj umetna kot ne. In obratno, tudi grobiščni simboli so svojevrsten zapis, ki se ga moramo naučiti brati. Pri tem nam lahko pomagajo vede, ki se ukvarjajo s simboli - od semiotike do mitologije. Brez poznavanja govorice simbolov nam simbolne strukture grobišč ostajajo neme.

Lahko bi pomislili: preprosto, saj imamo vendar leksikone simbolov. Stvar pa ni tako enostavna. Leksikon obravnava simbole, iztrgane iz vsakokratnih struktur in procesov ter zato lahko nudi zgolj skupek možnih pomenov, ki so si pogosto celo protislovnosti. Kot bi nevidna roka nagajivo pomešala besede stojičnega slovarja. Zato je vsaka študija, ki predstavlja simbole v njihovih rodni strukturah in procesih, dragocena. Eno med njimi je napisal Zmago Šmitek, redni profesor za neevropsko etnologijo in antropologijo religije.

Njegovo izhodišče je mitološko izročilo Slovencev. Predstavlja ga urejenega po posameznih sklopih. Razumljivo je, da začenja z nastankom sveta, saj mora vse pač od nekdaj priti. Sledi ureditev zemlje (v širšem pomenu, danes bi temu rekli veselje) na podzemlje, nebo in zemljo (v ožjem pomenu). Vse tri dele sveta spaja svetovna os, gora ali drevo. Vse to je tudi prostor, po katerem se gibljejo duše umrlih. Sledi prikaz nekaterih mitoloških likov: Vedomca, Kresnika, Atile, psoglavcev. Ti se skozi pripoved začenejo neločljivo spajati še z drugimi liki: kraljem Matjažem, Pehto, kurenti ... Skratka, izkaže se, da neglede na to, po kateri poti sežemo v mitologijo, ne moremo izvleči samo enega njenega dela, ampak moramo potegniti ven vso, če jo želimo razumeti. Kajti nekdanji ljudje so se trudili svet razumeti in ne razrezanega na posamezne znanstvene fevde.

Kot mlajši dodatek izročilu Šmitek obravnava zgodbe o Indiji Koromandiji. In ker nobena stvar ni večno nespremenjena, knjigo zaključujejo pripovedi o koncu sveta in njegovem preporodu. Kot zelo koristen dodatek knjigi je kazalo imen in pojmov, ki ji daje enciklopedično uporabnost, seveda s to prednostjo, da dobimo hiter pregled nad celimi mitološkimi strukturami in ne samo nad njihovimi samovoljno razrezanimi koščki. Primer-jave s strukturami, ki jih odkrivamo arheologi, se kar vrstijo - od pokopa v treh posodah, skrinjah, krstah do treh stebrov na grobišču.

Kdor misli, da knjiga dokazuje prazvirnost praslovenskega, pramitološkega prazročila, se močno moti. Podnaslov - Mitološko izročilo Slovencev, se izkaže kot zavajajoč. Kdor pričakuje ganljivo domačijskost, se je uštel. Mitološke strukture, ki jim je Šmitek zagrabil rep na Slovenskem, so razpredene po vsem svetu. Še nikoli do zdaj ni postalo bolj očitno, da je slovensko mitološko izročilo samo različica svetovnega, da so simboli

tisti del duhovnih struktur, ki so se v času po svojem nastanku le malo spreminjali, da je zato mogoče povsem mirno govoriti najmanj o skupnih simbolih Indoevropejcev. Za arheologe to posledično pomeni, da smejo primerjati simbolne strukture grobišč različnih obdobij in prostorov pod pogojem, da so nastale v skladnih procesih. Za potrditev tega spoznanja se lahko zahvalimo tudi Zmagu Šmitku.

Andrej PLETERSKI

Paul Gleirscher: *Karantaniën. Das slawische Kärnten*. Klagenfurt 2000. ISBN 3-85378-511-5. 165 str., 177 slik.

Celovski kolegi iz koroškega deželnega muzeja v sodelovanju z založbo Carinthia nadaljujejo s serijo poljudnih knjig o preteklosti Koroške. V letu, ko je nemškonalionalni del Korošcev slavil 80-letnico plebiscita, je Paul Gleirscher objavil knjigo z izzivalnim podnaslovom - *Slovanska Koroška*. Pokojni Karel Dinklage, ki si je tako zelo prizadeval dokazati, da so tvarni ostanki 8. do 10. st. na Koroškem (in vzhodnih Alpah nasploh) dokaz za nemško poselitev, se obrača v grobu. Gleirscher, ki prihaja s Tirolske, se je dela lotil s čustveno neobremenjeno stjo tujca, ki pregleduje argumentacijo in jo vpenja v strukture širšega prostora.

Prvo četrtino knjige zavzema kratek pregled upravno-politične zgodovine vzhodnih Alp od reforme cesarja Dioklecijana konec 3. st. do uvedbe grofijske uprave okoli 828 v Karantaniji. Glavni poudarek je seveda na področju Notranjega Nori-ka, na katerega ozemlju se je pozneje izoblikovala Karantanija. V tem razdelku Gleirscher med že dolgo poznane pisne vire uvede tudi nova napisa na kamnu: Domicijanov nagrobnik iz Millstatta in zapis Otker-Radoslav s Sv. Petra na Gori. Kot historični relikv samostojnega obdobja Karantanije vključuje tudi ustoličevanje koroških vojvod in vprašanje kosezov. Razdelek zaključuje pojasnilo o nastanku prilastka *deutsch* in opozorilo, da ga ne moremo uporabljati za etnično oznako v zgodnjem srednjem veku. To je seveda tudi opozorilo slovanskojezičnemu zgodovinopisju, naj opusti ime *Nemci* in prilastek *nemški* za Germane tedanjega časa. Čeprav sta besedi stari, je povezava z njunim sodobnim pomenom tolikšna, da ga samodejno prenaša v preteklost ter s tem ustvarja nacionalna nasprotja tam, kjer jih ni bilo.

Druga četrtina knjige prikazuje poselitveno zgodovino obravnavanega prostora. Ker tu črpa prvenstveno iz arheoloških virov, se pred nami razvrstijo predvsem posamezna najdišča od Teurnije do Hochgoscha. Slovanska poselitev je v dobršni meri prikazana s pomočjo jezikoslovnih podatkov, kot ilustracija slovanskega jezika Zgornje Koroške pa nastopajo tudi Brižinski spomeniki. Tretjo četrtino knjige zavzema govorica grobov. Gleirscher niza grobne celote. Za čas 7.-10. st. go- vori o faciesu Köttlach ter poudari, da predmeti, ki ga sestavljajo niso etnično značilni, zato v tem smislu tudi ni mogoče govoriti o ketlaški kulturi. Kljub temu, po mojem mnenju upravičenemu, dvomu o možnostih etničnega interpretiranja nakitnih predmetov, ga ta zapusti, ko obravnava predсловanske grobove. Te skuša deliti na romanske, vzhodnogotske, frankovske, alamanske in langobardske. Prav tako se ni ognil skušnjavi, istovetiti posamezne predmete z versko pripadnostjo lastnikov.

Zadnji del knjige je posvečen religiji: slovanskemu poganstvu, zgodnjemu krščanstvu, njegovemu propadu in ponovnemu vzponu. Tu črpa iz pisnih virov, ki jim dodaja ostanke tedanjih cerkva ter njihovo kamnito opremo. Kulturno središče slovanske dobe vidi bodisi v okolici Krnskega gradu, bodisi v okolici Spittala. Delo zaključuje seznam izbrane literature k štirim vsebinskim sklopom.

Ko napravi povzetek svoje zgodbe, se Gleirscher omeji na vprašanje etničnosti. Pri tem se zavzema za model sprememb, ki so potekale skozi daljše zgodovinske procese in katerim je dajalo glavni videz zdaj to, zdaj ono ljudstvo, ki se je zlagoma spajalo s staroselci in pozneje z novonaseljenci. In Karantaniji so dajali videz pač Slovani.

Naloga, ki se je lotil Gleirscher je bila več kot težavna. Ne samo zato, ker so mu bili na voljo mnogokrat zelo skromni viri podatkov, ampak tudi zato, ker za obravnavano problematiko v literaturi obstajajo številne - mnogokrat celo povsem izključujoče se - razlage. Krmarjenje med Scilo in Karibdo pri tem preprosto ni mogoče. Treba se je odločiti bodisi za eno, bodisi za drugo, ali celo postaviti tretjo, novo. Pri tem se je Gleirscher večkrat odločil za zadnjo možnost in ker jo je predstavljal v poljudnem delu, bo moral argumentacijo predložiti v bližnji prihodnosti. V tem je pokazal velik avtorski pogum, zaradi katerega je knjiga tudi zbirka alternativnih pogledov. V splošnem pa je njegova pripoved močna toliko kot literatura, na katero se je pri pisanju opiral. Okolnost, da ne zna slovensko, ga je omejila samo na nemškojezične objave. Medtem ko v Slove-niji lahko beremo izbrane spise Boga Grafenauerja o Karantaniji, si z njimi Gleirscher ni mogel pomagati. In ker mora pač Mohamed h gori, bi bil že skrajni čas vsaj Grafenauerjevo »Ustoličevanje« prevesti v nemščino. Potem bi tudi iz nemškojezične literature izginile interpretacije, s katerimi je Grafenauer razčistil že pred pol stoletja.

Raziskave poznoantičnih višinskih postojank v R Sloveniji dajejo Gleirscherjevi knjigi pomembno primerjalno gradivo, predvsem pa številne lepe načrte in rekonstrukcije. Tudi *Zakladi tisočletij* že imajo svoj vizualni odmev. Gleirscher je namreč knjigo dopolnjeval do zadnjega dne. Najnovejša literatura sega do 2000. Zlasti slikovni del obsega tudi kose, ki širši javnosti še niso bili predstavljeni, npr. napis Otker-Radoslav ali pa lončena t. i. praškega tipa z Rožalske gore (Sv. Heme). Pri likovni opremi se založba ni trudila za poenoten videz. Tako slike odražajo vso raznolikost predlog in ker so bile te v veliki meri barvne, založba pa se je odločila za črno-belo izvedbo, je končni izgled mnogokrat klavrn in nevreden avtorjevega truda. Na nekaterih kartah, je za nekatere koroške kraje Gleirscher uporabil dvojezična imena, žal se tega načela v besedilu potem ni držal. Dvojezičnost južne Koroške ostaja še naprej prikrita. Da so se avtorju pri tako vseobsežni snovi pripetile številne drobne napake, je razumljivo. Velika večina bralcev, jih tako ali tako ne bo opazila.

V celoti vzeto pa knjiga predstavlja še en premik. Karantanska zgodba je tu prvič spletena še iz česa drugega kot samo iz podatkov o pokristjanjevanju in političnih okoliščinah, ki so bile z njim povezane. Pripoved arheoloških virov je že postala glasnejša od pripovedi pisnih. Seveda ji še ogromno manjka, a že tisto malo, kar je bilo doslej objavljenega, daje v marsičem svojstveno sliko. Glavni pripovedovalec o preteklosti Karantanije je sedaj arheolog in ne več zgodovinar.

Andrej PLETERSKI